

NEUMANN TIBOR
A Szapolyai család legrégebbi címere*

A Zirchez közeli Porva egykori pálos kolostorának temploma őrizte meg Perneszi Pál özvegye, Orsolya vörös márvány sírkövét, amely méltán tartható a korai reneszánsz egyik kiemelkedő hazai alkotásának.¹ A régóta ismert sírfelirat hangsúlyozza, hogy az 1500. március 7-én elhunyt nemesasszony a néhai Szapolyai István nádor (1492–1499) – I. János király (1526–1540) apja –, a kolostor alapítója² rokonságához tartozott, amivel egyszersmind megmagyarázza azt is, miért itt nyert Orsolya végső nyughelyet.³ Sajnos a sírfelirat a Pernesziné és a nádor közötti rokonságot csak általánosan határozza meg, amikor a hibás latinsággal kőbe vésett *sororii et consanguine* – helyesen bizonyára *sororis et consanguineae* – kifejezést alkalmazza, de az utóbbi, nőrokon jelentésű szóból annyi mégis bizonyos, hogy Orsolya az erre vonatkozó régi hagyománnyal ellentétben nem lehetett a nádor édestestvére.⁴ A síremlék szá-

munkra most Orsolya asszony rajta megörökített címere miatt érdekes: a csücskös talpú tárcsapajzson egy – hat küllőjével lefelé fordított – fél kereket láthatunk, amelyből rövid kartot tartó, könyökben hajlított páncélos jobb kar nő ki (1. kép).

* A dolgozat elkészítését a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj (BO 00325/11/2. sz.) támogatta. Alábbi megfigyeléseim a Magyar Országos Levéltár digitális adatbázisának köszönhetőek: <http://mol.arcanum.hu/dldf/>

¹ A sírkövet leírja és a rá vonatkozó teljes szakirodalmat bemutatja: *Lővei Pál: A középkori Magyarország síremlékeinek katalógusa* (Kézirat). Köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát használhattam. – Vö. *Lővei Pál: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához*. Akadémiai doktori értekezés. I. kötet. Bp., 2009. 74–75. (261. jegyzet), 334. – A sírkő felmérési rajzát közli: *Koppány Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészeté. Ars Hungarica*, 12 (1984) 192–193.

² A sírfelirat a *fundator* szót használja. Bár a kolostor félévszázados múltra tekintett vissza, kétségtelen, hogy a sírfelirat az alapítólevélben (1450: DL 14424.) szereplő Szentlélek patrocíniummal szemben a Szűz Mária titulust tünteti fel, ami amellet szólhatna, hogy István nádor a kolostort valóban „újraalapította”, vagy legalábbis felújította. De nem kizárt az sem, hogy a kolostor alapításakor említett porvai Szűz Mária kápolnából adódóan a kolostor kettős patrocíniummal rendelkezett. Vö. *Köblös József: Szapolyai István nádor Pápán írott végrendelete*. In: *Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére*. (Szerk. Mezei Zsolt.) Pápa, 2008. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 19.) 129 (41. jegyzet.) véleményével.

³ *Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, XIII/3. Miskolc, 20082. 232. – Porva és a Szapolyaiak kapcsolatára ld. még 1507: Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 21713., 1510: DL 22046.

⁴ *Kubinyi A.: Szapolyaiak i. m. 232. – A consanguineus* (‘vérokon’) szónak nem ismert testvér jelentése, ld. *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae*. Vol. II. Bp., 1991. 314–315. – Orsolyát a nádor testvérenek tekinti és egynek veszi Derencsényi Imre (†1493) özvegyével, Orsolyával: *Köblös J.: i. m. 126. – E hagyomány vélhetően a síremléket és feliratát először leíró Augustz*

1. kép: Perneszi Pál özvegye, Orsolya sírköve Porván (Koppány Tibor felmérési rajza)

A közelmúltban Kubinyi András a Szapolyai család rokonságáról és familiárisairól írt tanulmányában röviden Perneszinével és címerével is foglalkozott. A sírfelirat alap-

Gerő porvai lelkészstől származik, ld. *Augustz Gerő: Adalék a Zápolya- és Perneszy-család nemzedékrendjéhez. Századok*, 13 (1879) 352., *August Gerő: A porvai síremlék. Archeologiai Értesítő*, 14 (1880) 220–221.

ján úgy gondolta, hogy az asszony István nádor közeli rokona, feltehetően unokatestvére lehetett, és felhívta a figyelmet arra, hogy a porvai sírkövön lévő címer sem a Pernesziek koronából kinövő egyszarvút, sem a Szapolyaiak farkast és egyszarvút ábrázoló címerképeihez nem köthető.⁵ Kubinyi ugyan nem mondta ki, de a címer különbözőségéből magától értetődően az következne, hogy Pernesziné a Szapolyai családhoz csupán leányágon kapcsolódott, így a hagyomány tévesen tartja Szapolyai Orsolyának. Az alábbiakban a két későbbi nádor, Szapolyai Imre (†1487) és testvére, István legkorábbi, az 1450-es, 1460-as évekből származó pecsétjeit, pontosabban az azokon lévő címereket mutatom be, amelyek alapján mégis egészen más következtetésekre juthatunk.

Szapolyai Imre, akinek a későbbi királyi család a felemelkedését köszönhette, Hunyadi János szolgálatában kezdte meg pályafutását: egy ideig vélhetően a titkári feladatokat is ellátta a kormányzó mellett. Mátyás királlyá választásának előestéjén a Hunyadi család familiárisaként a nagybányai várnagyságot, majd a kamaraispánságot töltötte be.⁶ Innen került meglepő gyorsasággal, legkorábban 1458–1459 fordulóján a bárói méltóságnak számító kincstartói tisztségbe.⁷ A szakirodalom szerinti első, ebből az időszakból származó pecsétjén a címerpajzsban balra néző, növekvő farkas látható, balra hold-sarlóval, jobbra csillaggal, a pajzsot pedig kitárt szárnyú angyal tartja (4. kép). E pecsétet Imre boszniai kormányzósága és dalmát–horvát–szlavón bánysága (1464–1465) idején, majd azt követően is, vélhetően haláláig megőrizte magánpecsétként.⁸ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezt a címet csak 1461-től tudjuk kimutatni.⁹ Jóllehet az első, Szapolyai Imrétől fennmaradt levélen, amelyet 1458-ban nagybányai kamaraispánként írt, a zöld viaszpecsétnek csak a nyomai látszódnak, így vizsgálatra nem alkalmasak,¹⁰ második, 1459 májusában – immár kincstartóként és kamaraispánként – Bártfának címzett levele ép pecsétet őrzött meg, amelyen – várakozásaink ellenére – sem farkas, sem egyszarvú, sem pajzstartó angyal

nem látható. Bár a pecsétet papírfelzet takarja, a vágott tárcsapajzs felső mezejében *kivont karddal jobbra vágó, könyökben behajlított kar, az alsóban ötküllös fél kocsikerék látható* (2. kép).¹¹ A címerkép a két főmotívumban – fél kocsikerék és kardot tartó kar – azonos Perneszi Pál özvegyének címerével, attól csupán kompozíciójában különbözik: a porvai címeren a kar kinyúl a kerékből, illetve a hatküllös fél kerék küllőivel lefelé fordul. (Nem tartozik ugyan szorosan a témánkhoz, de Szapolyai Imrének még egy pecsétje ismert e korai időszakból: gyűrűs pecsétje 1464-ben egy jobbra tekintő ifjúportrét ábrázoló, antikizáló gemmapecsét volt.)¹² Imre idősebb öccsének, Miklós erdélyi püspöknek (1462–1468) korai pecsétjét nem ismerjük, de püspökként 1464-ben már ő is a farkasos címet használta.¹³

A harmadik testvér, István pecséthasználatát illetően hasonlóra lehetünk figyelmesek, mint Imre esetében. II. Ulászló király (1490–1516) első nádora karrierjét katonaként, bátyját a Felső Részek főkapitánya tisztségben kapitányi címmel helyettesítve kezdte meg (1460–1465).¹⁴ Korai pecsétjét, amelynek használata kapitánysága egész ideje alatt kimutatható, a kutatás mindaddig nem vizsgálta. A tárcsapajzsban *hatküllös fél kocsikerék, fölötté kivont karddal balra vágó kar figyelhető meg* (3. kép).¹⁵ A címer ismét csak kompozíciójában tér el Szapolyai Imre és Pernesziné címerétől: előbbi követi abban, hogy a címerpajzsban a fél kereket küllőivel felfelé ábrázolták, utóbbival pedig a küllők számában mutat hasonlóságot; mindkettőtől eltér azonban abban, hogy a fél kerék kissé ferdén áll, illetve a kard nem jobbra, hanem balra vág. Szapolyai István 1465 után hosszú ideig nem töltött be tisztséget, ezért legközelebb 15 év kihagyással, 1480-ból ismerjük a pecsétjét: ezen már jól kivehető egy jobbra néző farkas és a pajzstartó angyal alakja (5. kép).¹⁶ Ez kiállításában és méretében teljesen megegyezik Imre 1461-től már bizonyosan használt pecsétjével, és – a fenti, fél kereket és kardot ábrázoló régebbi címer használatára tekintettel – talán az sem tekinthető véletlennek, hogy a testvérek pecsétjén az egyedüli különb-

⁵ Kubinyi A.: Szapolyaiak i. m. 232., vö. *Köblös J.*: i. m. 127. (18. jegyzet)

⁶ Karrierje kezdeteire legújabbán ld. *Horváth Richárd*: Szatmár és a Szapolyaiak. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. (Szerk. Juan Cabello–C. Tóth Norbert.) Nyíregyháza, 2011. 345–356.

⁷ Kincstartói kinevezése 1458. nov. 24. és 1459. máj. 15. közé tehető. Az előbbi időpontban még csak a kamaraispáni, míg az utóbbiban a kincstartói és kamaraispáni tisztségeit egyaránt megemlítette saját leveleiben: Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 244835., DF 213805.

⁸ *Gyulai Éva*: Farkas vagy egyszarvú? Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról i. m. 126. – A pecsét felirata a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) AUR 1463.VII. 18. időrendi jelzetű oklevélen függő 5. pecsét alapján: *s eric dzapoa* (az e, r és o betűk felett rövidítésjellel). Köszönöm Lővei Pálnak, hogy Bécsben készült céduláit felhasználhattam.

⁹ Szapolyai Imre kb. 24 mm átmérőjű pecsétjéről a jobb lenyomatokat ld. 1461: DL 70260., 1462: DL 70266., 1464: DL 55768., 1464: DL 16022. (függőpecsét), 1467: DL 81652., 1469: DL 16823., 1478: DL 57781. – A sokpecsétes okleveleken lévőket felsorolja: *Gyulai É.*: i. m. 126. (1. jegyzet).

¹⁰ 1458: DF 244835. Kiadása: Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen. Sechster Band 1458–1473. Hg. von Gustav Gündisch. Bukarest, 1981. 34–35. A szöveg kiadója szerint az oklevélen 20 mm-es pecsét lenyomata látható. A Szebeni Állami Levéltár igazgatója, Alexiu Tatu kérésére megerősítette, hogy a címerkép nem vehető ki. Segítségét ezúton is köszönöm.

¹¹ 1459: Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov – Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény Nr. 1112. (DF 213805.) Kiadása: Bártfa szabad királyi város levéltára. Szerk. Iványi Béla. I. kötet. Bp., 1910. 1109. sz. – Köszönöm Jozef Petrovič bártfai levéltárigazgatónak, hogy kérésre a pecsétről fényképet küldött. – A pecsét fotója színesben megjelent: *Historia Scepusii*. Vol. I. (Szerk. Martin Homza–Stanislav A. Sroka.) Bratislava–Kraków, 2009. 367. (33. kép.)

¹² Az 1464. évi gemmapecsét kb. 15 mm átmérőjű (DL 55769.), közlését ld. *Gesztelyi Tamás–Rác György*: Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. Debrecen, 2006. 133. 115. tétel. (Fotó: 188.) – 1485-ben Szapolyai Imre oklevelét egy, talán galambot ábrázoló gemmapecséttel erősítette meg (DL 56194.).

¹³ Szapolyai Miklós 1461. évi, kb. 20 mm átmérőjű pecsétjén a címerábra nem látható (DL 30849.). 1464. évi főpapi pecsétjén álló nyolcszögű pajzsos jobbra néző, növekvő farkas látható: HHStA AUR 1464. IV. 3., 4. pecsét. (Lővei Pál cédulájáról.)

¹⁴ Ld. *Horváth Richárd*: A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. *Századok*, 137 (2003) 929–954.

¹⁵ Szapolyai István 18 mm átmérőjű pecsétjének legjobb lenyomatai: 1462: DL 70265., DL 70268., 1463: 70274., DL 70275., DL 70277. – A pecsét fekete-fehér közlése egy 1464. évi bártfai oklevélről: *Historia Scepusii* I. i. m. 371. (39. kép.)

¹⁶ 1480: DL 45812. – Istvánnak van ugyan egy 1472. évi oklevele is (DF 281504.), de azon a címerábra nem látható.

seget a fő címermotívumként megjelenő farkas jobbra, illetve balra fordulása jelenti.

A fenti adatokból úgy tűnik, hogy a bárói tisztségre emelkedő Szapolyai Imre az 1450-es, 1460-as évek fordulóján címeradományban részesült. Azt a kérdést azonban lehetetlen megválaszolni, miért volt fontos számára az ősi címer elhagyása.¹⁷ E kérdésben tág tere nyílik a fantáziának: gondolhatnánk éppenséggel arra is, hogy Imrét valaki adoptálta, de forrásaink cserbenhagynak, hiszen nem segít sem az új farkast és pajzstartó angyalt ábrázoló címer, sem mindaz, amit a család birtokszerzéseiről tudunk. Azt azonban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Imrével és talán Miklós püspökkel szemben a harmadik testvér, István a címerváltoztatás után még legalább négy évig megtartotta ősei címerét. E lépés háttérében, mivel Imre minden ismert adományból részesítette testvéreit,¹⁸ leginkább István szubjektív döntését sejthetjük. E ponton még Kubinyi András közismert, de nem igazolható elmélete is eszünkbe juthat, mely szerint Szapolyai Imre Hunyadi János kormányzó törvénytelen fia és így Mátyás király féltestvére lett volna.¹⁹ A törvénytelen fiúság – a család gyors felemelkedése mellett – talán magyarázatul szolgálhatna arra, miért nem ragaszkodott Imre az apai címerhez, de természetesen nem ad fogódzót az új címerkép megválasztását illetően.

Miért vette át mégis Szapolyai István valamikor 1465 és 1480 között bátyja címerét? Ennek háttérében alighanem az Imre által 1465-ben elnyert szepesi örökös ispáni cím áll.²⁰ A szakirodalom érdekes módon nem tulajdonított jelentőséget annak, hogy Mátyás király ezt a címet, amellyel kegyencét presztízsből a hazai arisztokrácia fölé emelte, kizárólag Imrének és leszármazottainak adományozta – a fiatalabb testvérek, Istvánnak nem. És bár 1472-ben saját levelében István is örökös ispánnak nevezte magát,²¹ a királyi udvar kizárólag Imrét tekintette a cím birtokosának. Ezt bizonyítja a trencsényi uradalomról Szapolyai István részére kibocsátott 1477. évi királyi oklevél, amely Istvánt szepesi ispánnak, Imrét viszont örökös ispánnak nevezte, és ennek megfelelően a fiatalabb testvér esetében a bárók megszólítására használt „nagyságos”

(*magnificus*), az idősebb Imre esetében azonban az örökös ispánoknak és a nyugati főnemesi címekkel rendelkező arisztokratáknak kijáró „tekintetes és nagyságos” (*spectabilis et magnificus*) címzést alkalmazta.²² Jól látható ebből, hogy Istvánnak 1465 után komoly érdeke fűződött ahhoz, hogy az örökös ispáni címre irányuló igényével összhangban minden téren, így pecsétjével és címerével is reprezentálja bátyjához fűződő szoros kapcsolatát. Bár nem kizárt, hogy a szepesi örökös ispáni cím megszerzése után a testvérek ismét címeradományban részesültek (erre még visszatérek), de az is elképzelhető, hogy István egyszerűen az 1459–1461 között engedélyezett címerváltoztatásra hivatkozva vette át a farkasos címet. A birtokadományok alapján ugyanis aligha kétséges, hogy István neve a korai címeradományban is szerepelt, ahogy Miklós püspöké is, aki öccsénél korábban vette át a legidősebb testvér, Imre címerét.

Visszatérve a porvai sírkökhöz, most már egyértelműen kijelenthetjük, hogy Pernesziné valóban a Szapolyai család tagjaként látta meg a napvilágot: úgy tűnik, a két nádor apjának, Vajdafi Lászlónak lehetett egy fiútestvére, és az ő leánya volt Orsolya. Kubinyi András rekonstrukciójával ellentétben Perneszi Pál gyermekei valószínűleg nem Orsolyától születtek, következésképpen az Osztopáni Pernesziek Jagelló-korban élő tagjai nem álltak rokonságban a Szapolyaikkal.²³ A komoly hivatali karriert befutó Perneszi bizonyára első felesége halála után vette el a jóval fiatalabb Szapolyai Orsolyát, és az így kialakuló rokonság állhat a háttérében annak, hogy Szapolyai Imre 1464–1465-ben az egykori alnádor Perneszit már idős kora ellenére megtette szlavón vicebánjának.²⁴ A Porván eltemetett asszony, úgy tűnik, férje 1470. évi halála után unokatestvére, Szapolyai István környezetében élt. Bizonyosan ő volt ugyanis az az Orsolya, aki 1499 decemberében Pápán jelen volt István nádor halálos ágyánál és meghallgatta végrendeletét – és bizonyosan nem Derencsényi Imre ugyancsak Orsolya nevű özvegye, akit mind a mai napig a két nádor testvéreinek szokás tartani, de valójában semmi köze nem volt a Szapolyai családhoz.²⁵ A nádor végrendelete Orsolyát „soror”-

¹⁷ A címerváltoztatások leggyakoribb okaira ld. *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 59 (1988) 5. – Különösen figyelemre méltó jelenség az atyai címer felcserélése az anyaiával. Sajnos a Szapolyai testvérek anyjának származását nem ismerjük, mindenestre nem hagyható figyelmen kívül, hogy egy Pozsega megyei, tehető nemesi család, az Orbovai Jakusok címerében – 1607. évi adat szerint – hármas halomból kinövő, jobbra forduló farkas szerepel, amely szájában bárányt tart, tőle jobbra félholddal, balra csillaggal. Az újabb Szapolyai címertől csak a bárány motívumában, illetve a pajzstartó angyal hiányában tér el. Ld. a „Siebmachert”: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Bearbeitet von Ivan Bojničić. Nürnberg, 1899. 75., Taf. 53–54.

¹⁸ A legkorábbi adományokat ld. 1459: DF 244061., 1460: DL 44953., DL 15524. (Az utóbbi két oklevélre Horváth Richárd hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.)

¹⁹ *Kubinyi András*: Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban. *Historia*, 21 (1999) 7. sz. 21–22. (A szerző később több helyen megismételte elméletét, ezek felsorolásától eltekintek.)

²⁰ *Carolus Wagner*: *Analecta Scepūsii sacri et profani*. Vol. I. Viennae, 1774. 145–147. (Az oklevél lappang, csak e kiadásból ismert. Vö. legutóbb *Locsmándi Dániel*: A Szapolyaiak örökös ispánsága. In: *Memoriae commendamus. Tanulmányok a XI. Eötvös Konferencia Történeti Üléséről*. Szerk. Kapitány Adrienn–Locsmándi Dániel. Bp., 2011. 69–79.)

²¹ 1472: DF 281504.

²² 1477: DL 17981. Vö. a jászói konvent ugyanez évi kiadványával, amely a két testvért örökös ispánnak írja, de a „tekintetes” jelzöt csak Imrére alkalmazza: DL 26716. – 1469-ben Imre saját testvérét egyszerűen ispánnak, ugyanakkor tekintetesnek nevezi: DL 16823.

²³ Egy 1487. évi oklevél említi Pál leányának, néhai Veronikának a fiát, Gyulai Jánost, aki Pál fiainak, Zsigmondnak és Imrének ad nyugtát az anyja után járó leánynegyedről és hitbéréről. A hitbér azonban csak az ezek alapján már szintén néhai nagyanya után járhatott: DL 49530. – Zsigmond 1448 és 1453 között született, amikor már éltek testvérei, László, István, Veronika és Krisztina (DL 49320., DL 49322., DL 49325., DL 61723.). Imre születését sajnos csak 1453 és 1469 közé tehetjük (DL 49339.), így az ő esetében nem kizárható, de nem is igazolható, hogy Orsolya fia lett volna. Magam úgy hiszem, hogy Perneszi a Szapolyaiak felemelkedése (1459-től) előtt aligha keresett volna kapcsolatot a Pozsega megyei családdal. – Vö. *Kubinyi A.*: Szapolyaiak i. m. 232–233. (Bár Kubinyi sem tartja kizártnak, hogy Perneszi fiai egy korábbi házasságból születtek.)

²⁴ Azt, hogy Perneszi Szapolyai Imre vicebánja volt, már Kubinyi András is valószínűsítette (*Kubinyi A.*: Szapolyaiak i. m. 232.), de ismerünk is olyan oklevelet, ahol Szapolyai saját vicebánjának nevezi: DL 35102. (Regesza: *Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. *Levéltári Közlemények*, 12 [1934] 134. (355. sz.))

²⁵ A Wagner Károlytól származó 18. századi hagyomány kritikáját ld. *Neumann Tibor*: Régi genealógiai legendák nyomában: Szapolyai István nádor

6. kép: Mátyás király Nagybányán vert aranyforintja, kerék mesterjeggyel (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára)

jának nevezi,²⁶ amely latin kifejezés azonban nem feltétlenül jelent édestestvért. Pernesziné csupán két és fél hónappal élte túl unokabátyját, talán ő is a Porvához közeli Pápán hunyt el.

Szapolyaiak eredeti címerének ismerete talán egy numizmatikai kérdésben is segítséget nyújt. V. László és Mátyás királyok egy-egy, 1455-re keltezett, illetve 1458–1470 közé keltezhető, nagybányai verdejelű aranyforintján a mesterjegy egy egész kocsikerék (6. kép).²⁷ A mesterjegyet a Dengelegi Pongrác család címeréhez szokás kötni,²⁸ de a fenti észrevételek után magától értetődően felmerül bennünk az a hangsúlyozottan bizonytalan következtetés, hogy az valójában Szapolyai Imréé lehet, aki – mint fent láttuk – 1458–1459-ben bizonyosan nagybányai kamaraispán volt, amely tisztséget viszont a Pongrácok eddigi ismereteink szerint sohasem viselték. Ebben az esetben Imre mesterjegyként családi címere különlegesebb elemét, a kereket tüntette fel.

Okvetlenül foglalkoznunk kell a királyi család címerének másik jól ismert motívumával, az egyszarvúval is, hiszen a szakirodalom nem egységes abban a kérdésben, vajon a farkas vagy az egyszarvú volt-e a család ősi – a kérdés a fenti megfigyelések alapján most már úgy módosul: melyik volt a régebbi – címerállata.²⁹ Fontos hangsúlyoznunk, hogy az egyszarvú igen későn, először Imre nádor (1486–1487) bírói pecsétjén jelenik meg: ezen az angyal két pajzsot tartott, az elsőbe került a farkas a holddal és a csillaggal, a másikba az unikornis (7. kép).³⁰ István 1492 utáni nádori (bírói) pecsétjein is feltűnik mindkét címerállat: a címerpajzs ezúttal négyelt, első és

negyedik mezejében a farkas látható a holddal és a csillaggal, a második és harmadik mezejében az egyszarvú, a pajzsot pedig angyal tartja (8. kép).³¹ Az állatok ugyanígy együtt, eltérő kompozícióban szerepelnek a két nádor nevezetes szepeshelyi síremlékein is.³² Az egyszarvú késői feltűnése mellett ugyanakkor István nádor haláláig használt gyűrűspecsétje is egyértelműen a kutatás azon vonulatát igazolja, amely a farkast tartja régebbi motívumnak: ezen ugyanis – a szakirodalom korábbi állításával ellentétben – csak a farkast és az angyalt láthatjuk (9. kép).³³

Úgy vélem, az egyszarvú bekerülése a család címerébe az örökös ispánság hozadéka. Hunyadi János 1453 eleji beszercei örökös ispáni kinevezése, amely a szepesivel szoros rokonságot mutat, e téren kiváló analógiát biztosít: a volt kormányzó a kinevező oklevélben vörös viaszpecsét használatára nyert jogot (akárcsak Szapolyai Imre 1465-ben),³⁴ majd másnap külön oklevélben címerbővítésre is engedélyt kapott: a Hunyadi címer ekkor lett négyelt, amelyben két-két mezőt foglalt el a család gyűrűt tartó hollója és az addig ismeretlen beszercei oroszlán.³⁵ Vélhetően Imre és családja is címerújításban részesült: mintha az unikornis is a „szepesi grófi” cím megszerzésével járó presztízs jele lenne a legendás állat előkelőségére való utalással.³⁶ Érvelésem gyenge pontja az, hogy Szapolyai Imre pecsétjein – szemben Hunyadi János ilyen irányú törekvésével – a szepesi örökös ispáni tisztség megszerzését követően nem jelenik meg azonnal az egyszarvú: úgy tűnik, hogy a legkésőbb 1461-től használt magánpecsétjét haláláig megőrizte,³⁷ közben ráadásul 1476-ból ismerjük azt az – oklevélben nagyobbak mondott – pecsétjét is, amelyen még változatlanul csak a farkas szerepel a pajzstartó angyallal, ezúttal díszesebb kivitelezésben (10. kép).³⁸ Mivel jogosan várhatnók el egy nagypecsétől, hogy az egyszarvú is szerepeljen rajta, egyelőre az látszik valószínűnek, hogy az unikornis egy címerújítás során került a családi címerbe, de nem rögtön 1465-ben, hanem valamikor 1476 és 1486 között.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a Szapolyai család eredeti címere a (fél) kocsikerék és az abból kinyúló vagy azon támaszkodó, kardot tartó kar volt. A farkast és a címertartó angyalt Szapolyai Imre kezdte használni – bizonyára egy címeradományozást követően – valamikor 1459–1461 között, de ezt a címert öccse, István csak néhány év késéssel, 1465 –

házasságai, leánytestvérei és leányai. Sajtó alatt.

²⁶ Köblös J.: i. m. 136.

²⁷ A két forinttípus: *Lajos Huszár*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp., 1979. 107. no. 636., 674. – Az V. László-forinton kilenc, míg a Mátyás-forinton általában hét, de egyes altípusokon 8 vagy 9 küllős a kerék (Tóth Csaba szíves közlése, akinek a kérdésben nyújtott segítségét ezúton is köszönöm.)

²⁸ Legújabb ld. *Gyöngyössi Márton*: Florenus Hungarialis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon. Bp., 2008. 49. és 125. jegyzet.

²⁹ Még az utóbbi évtizedben is született olyan munka, amely az egyszarvút gondolta annak. Ld. *Gyöngyössi Márton*: A bécsi magyar dénárverés 1485–1490. In: A numizmatika és a társtudományok IV. Konferencia Esztergomban 1999. október 1–3. É. és h. n. [Bp., 2002.] 83. (7. j.), a korábbi szakirodalom részletes áttekintésével. A szerző úgy vélte, az unikornis elsőségét az igazolja, hogy a korábbi numizmatikai szakirodalommal ellentétben Mátyás két bécsi dénárján lévő Szapolyai címeren nem farkas, hanem egyszarvú látható. Legutóbb Gyulai Éva érvelt a valóban sokkal valószínűbbnek látszó és a család címerhasználatában egyértelműen fontosabb farkas mellett (*Gyulai É.*: i. m. passim.).

³⁰ Szapolyai Imre nádori pecsétjét ld. *Gyulai É.*: i. m. 130., vö. pl. 1486: DL 19125., DL 75685., DL 88724.

³¹ Pl. 1494: DL 86018., 1495: DL 8298., 1496: DL 61890. stb.

³² *Gyulai É.*: i. m. 132–134.

³³ A szakirodalom gyakran említi Szapolyai István nádor 1495-ből származó, egyszarvút ábrázoló gyűrűspecsétjét és elfogadja annak létezését (*Gyulai É.*: i. m. 130., a régebbi irodalom részletes felsorolásával). E hagyomány a 18. század végéről, Wagner Károlytól származik, és többek között Nagy Iván is megerősítette, de bizonyára tévedésen alapul, mivel a nádor gyűrűspecsétjének minden ma ismert lenyomatán farkas látható a holddal és a csillaggal, illetve a pajzstartó angyallal. István gyűrűspecsétjére ld. pl. 1490: DL 46153., 1491: DL 97807., DL 90206., 1497: DL 62623., 1499: DL 99195., DL 93681. stb.

³⁴ A kinevezést ld. 1453. jan. 30.: DL 37618. Vö. *Bertényi I.*: i. m. 56–57.

³⁵ 1453. febr. 1.: DL 24762. (A címereslevélre Körmendi Tamás hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök.) – Már három hét múlva, febr. 24-én jól kivehető Hunyadi pecsétjén, hogy címere négyosztatúvá vált, amelynek 1. és 4. mezőjében oroszlán, a 2. és 3-ban a gyűrűt tartó holló látható: DL 81085.

³⁶ Vö. *Gyulai É.*: i. m. 130–134.

³⁷ Ld. a 9. jegyzetet.

³⁸ A kb. 34 mm átmérőjű pecsét (DL 17866.) rajzát ld. *Gyulai É.*: i. m. 126.

2. kép: Szapolyai Imre kincstartó és nagybányai kamaraispán első pecsétje 1459-ből – *Historia Scepusii* 11. jegyzetben i. m.

3. kép: Szapolyai István kapitány 1460–1465 között használt gyűrűssecsétje 1463-ból (DL 70277.)

4. kép: Szapolyai Imre kincstartó, bán, boszniai kormányzó, majd szepesi örökös ispán 1461–1478 között használt magánpecsétje 1462-ből (DL 70266.)

5. kép: Szapolyai István szepesi örökös ispán magánpecsétje 1480-ból (DL 45812.)

a szepesi örökös ispáni cím elnyerése – után vette át. Az egyszarvú egy 1470-es, 1480-as években elnyert címerbővítéshez köthető. Jól látható ugyanakkor, hogy a „szepesi egyszarvú” – ha mondhatunk ilyet – rendszeren csak a családtagok nagyobb pecsétjein és a főúri reprezentáció egyéb megjelenési helyein (síremlékek, címeres táblák stb.) tűnik fel, általában másodrendű szerepet játszva a farkas mögött.³⁹ Jelenlegi ismereteim szerint sem a kocsikerék, sem a farkas nem jelent biztos segítséget abban, hogy a királyi család őseihez közelebb kerül-

³⁹ A kivételt az 1480-as évek második feléből származó bécsi dénárok Szapolyai-egyszarvúja jelenti (*Gyöngyössy M.*: A bécsi magyar i. m. passim), amellyel érvelésemmel összhangban az ausztriai kormányzó Szapolyai István nem családí, hanem grófi jelképét hangsúlyozta.

jünk, hiába mutat önmagában a hatküllős kerék a Káta nemzetség felé.⁴⁰

⁴⁰ Újkori adatok szerint közel azonos a címere – kocsikerék és kardot tartó kar – a középkorban még Varasd megyében élő kisnemesi rokonságnak, az újkorban felemelkedő komori Bedekovich családnak. Ld. Der Adel von Kroatien i. m. 13., Taf. 9–10. Hatküllős egész kerék volt az eredeti címere a Káta nemzetségből származó összes családnak. Az ezek alapján felvethető rokonságot birtoktörténeti adatokkal azonban egyik esetben sem lehet alátámasztani. A Káta címerre ld. *Csergheő Géza*: A Káta nemzetség címere. *Turul*, 7 (1889) 118–121. – A nemzetségből származó családokat ld. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Káta nem (7 tábla). – Érdeklenségként lehet említeni, hogy kocsikerék szerepelt később az Erdődyek, a Pálffyak, illetve a Rákócziak címerében is.

7. kép: Szapolyai Imre nádor 1486–1487 között használt nádori pecsétje 1486-ból (DL 19125.)

8. kép: Szapolyai István nádor 1492 és 1499 között használt nagyobbik bírói pecsétje 1494-ből (DL 86018.)

9. kép: Szapolyai István szepesi örökös ispán, majd nádor 1490–1499 között használt gyűrűspecstje 1491-ből (DL 97807.)

10. kép: Szapolyai Imre szepesi örökös ispán nagyobbik pecsétje 1476-ból (DL 17866.)

Képek Körmendi Tamás *Az Aba nemzetség
címváltozatai a középkorban* című tanulmányához

Kat. 1.1.1. (DL 1102.)

Kat. 1.2.1. (DL 90791.)

Kat. 1.2.2. (DL 2216.)

Kat. 2.1.1. (DL 6144.)

Kat. 2.1.2. (DL 42019.)

Kat. 3.1.1. (DL 60159.)

Kat. 3.2.1. (DL 3704.)

Kat. 5.1.1. (DL 57220.)

Kat. 5.2.1. (DL 51815.)

Kat. 6.1.1. (DL 63821.)

Kat. 6.2.1. (DL 25492.)

Kat. 7.1.1. (DL 4283.)

Kat. 7.1.2. (DL 58988.)

Kat. 7.1.3. (DL 11550.)

Kat. 7.2.1. (DL 39284.)

Kat. 8.1.1. (DL 2794.)

Kat. 8.3.1. (DL 104211.)

Kat. 9.1.1. (DL 74190.)

Kat. 10.1.1. (DL 77681.)

Kat. 10.2.1. (DL 24487.)

Kat. 10.3.1. (DL 42793.)